لێکدانەوەی تاف و کات لە زمانپژانی منداڵی کورددا

د. عەبدولجەبار مستەفا مەعرووف (پرۆفیسۆری یاریدەدەر) زانکۆی سلێمانی/ کۆلێژی زمان/ بەشی کوردیی

پێشەکیی

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە بۆ دەستنیشانکردن و شیکردنەوەی چۆنێتیی تێکردەی زمانە بۆ ناو دەزگاو ڕێزمانی گشتیی ئاوەزی منداڵی کورد، بۆ ئەوەش ئەو هاوکێشەو نەخشەیە بەکارهێنراوە، کە ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە، بۆ وەرگرتنی زمان لای منداڵ بڕوای پێیەتی. هەرچەندە لێکۆڵینەوەکە کار لەسەر کەرەستە ناسەرەکییەکانی زمانوەرگرتن دەکات و بە تایبەتیی لەسەر ئاوەڵکرداری کات جێبەجێی کراوە، بەڵام هەنگاوەکانی تێکردەی کەرەستە سەرەکیەکان دەردەخات و تاکگەرایی (Individual) زمانی خودی منداڵەکە، پێش وەرگرتنی تاکگەرایی زمانی دایك باسی لێوە کراوە. لەو ڕوانگەیەوە لێکۆڵینەوەکە زمانوەرگرتن و زمانپژانی جیاکردۆتەوە، ئەویش بەو پێیەی زمانوەرگرتن دەرەکیی (externally) و زمانپژان ناوەکیی (internally)یە. هەروەها بۆ تێکردە فەرهەنگییەکەی منداڵ، بنەمای گشتێتیی جەختی لەسەر کراوەتەوە، تا لە وەرگرتنی کات و تافدا بەکاربهێنرێت. واتە ئەو کەرەستەیەی بۆ لێکۆڵینەوەکە وەك تێکردە بۆ زمانی منداڵ کاری پێدەکرێت، کاتە (time) کە ئاوەڵکرداریيە، هەروەها تافە کە مۆرفێمییە.

١/١) زمانپژانی منداڵ

منداڵ لە لەدایکبوونەوە بە خۆرسکی دەزگای زمانی هەیەو خاوەنی ڕێساو یاسای گشتیی زمانەو پاشان بە پێی زمانی دایکی بە زمانێکی تایبەتیی پڕی دەکاتەوە. ئەوەش ئەوە دەگەیەنێت ، کە منداڵ زمانی دەپژێت و زمانپژانیش پرۆسەیەکە، کە تێیدا ڕێزمانی تایبەتیی لەبەر ڕێزمانیی گشتییدا پڕدەبێتەوە. زانستی زمان خۆی بە لێکۆڵینەوەو دۆزینەوەی پرنسیپ و ڕێساویاساکانی زمانی مرۆڤەوە خەریکدەکات، بۆیە ئەگەرچیی منداڵ قۆناغی پێشزمانی هەیە، واتە هەندێك دەنگ دەردەکات بۆ

پەیوەندییکردنە، بەڵام بە پێی ئەو گریمانەیەی ڕێزمانی بەرهەمهێنان و گوێزانەوە بۆ زمان دەیکات و ڕای دەگەیەنێت، کە زمان مۆدولارییەو سەربەخۆ کاردەکات[1]، دەبێت منداڵ لەزمانپژاندا دەنگ و فۆرمی زمانیی پەیوەست بە مۆدولی زمانەوە خەزن بکات و بەکاریبهێنێتەوە. واتە منداڵ لە لەدایکبوونیەوە لە قۆناغی پێشزمانییدا وەك گشت بوونەوەرەکانی تر دەربڕی هەندێك دەنگی سروشتییە ، کە بە سەرەتای پەیوەندیکردنی بە دەوروبەرەوە دادەنرێت، بەڵام ئەو دەنگە سروشتیانە بەشێك نابن لە پێڕەوی زمانیی داهاتووی، واتە بەردەوان نابن، گەر بەردەوامیش بن، نابنە کەرەستەی لێکۆڵینەوەی زمانەوانیی.

منداڵ پێش ئەوەی توانای دەربڕین و فێربوونی یەکەم وشەی هەبێت، لە گەشەکردندا بە قۆناغێکی درێژدا تێدەپەڕێت. بۆ نموونە دوای گەشەکردنی ئۆرگانەکانی ئاخاوتن توانای دەربڕینی دەنگەکان دەرەخسێت.

کاتێك باس لە قۆناغەکانی زمانپژان دەکرێت، ئەو ماوەیە دەگرێتەوە، کە لە ساتی لەدایکبوونەوە دەستپێدەکات تا چوونە قوتابخانە. قۆناغەکان بە شێوەیەکی زنجیرەیی تەواوکەری یەکترن و سنووری جیاکردنەوەی قۆناغەکان تەنها بۆ مەبەستی لێکۆڵینەوەیەو بۆ زانینیی چۆنێتیی گەشەکردنی زمانە لە ماوەی منداڵییدا.

وەك پێشتر ئاماژەی پێدرا زمانپژانی منداڵ، کە بەواتای پڕکردنەوەی ڕێزمانە تایبەتییەکەی دێت، لەسەر ڕێزمانە گشتییەکەی، گەشەکە دوای زمانوەرگرتن دێت و لە وەرگرتنی زانیاریی زمانییەوە (Information)دەستپێدەکات، تادەگاتە

---

[1]) لەبەرئەوەی "زمان" ی مرۆڤ، وەك توانایەکی بایەلۆژیی بۆماوە لە مێشکدایە، پێویستە بەر لەوەی زاراوەو چەمکی "پێڕەو" ڕاڤەبکرێت، بزانرێت پێکهاتەکانی مێشکی مرۆڤ چین. زانستی زمانی ئاوەزیی mental-linguistic و بەتایبەتیی ڕابەرو نوێنەرانی قوتابخانەی بەرهەمهێنان و گواستنەوە باوەڕی تەواویان بەو بانگەشەی گریمانەیە هەیەو کاری پێدەکەن. بەم جۆرە ئەم بانگەشەی گریمانەیە بۆتە بناغەو بەنەمای زانستی زمانی ئەمڕۆ. لەتەك مۆدوولەکانی دییکەی مێشکدا، "زمانی مرۆڤ" یەکێکە لە مۆدوولەکان و بەم پێیەیش دەتوانرێت بەتەنهاو جیا لە "زمان" بکۆڵرێتەوە، بەبێ ئەوەی پێویست بە گەڕانەوە بکات بۆ مۆدوولەکانی دییکە. مۆدوولی زمان، کە پێڕەوێکی چڕو ئاڵۆزەو بە "ڕێزمان" ناسراوە، لە چەند پێڕوێکی بچووکتر بەناوی "پێکهاتە" پێکهاتووە. "فەرهەنگە ئاوەزی" یەکەیش یان کەرەستەکانی ناو گەنجیینەی وشە لەگەڵ ڕێزمانەکەدا "زمان" ەکە تەواودەکەن. چونکە زمانی مرۆڤ خۆی مۆدولارییە، دیارە پێڕەوە بچووکەکانیشی جیاو سەربەخۆن و هەریەکەیان دەتوانرێت سەربەخۆ بابەت و کەرەستەی توێژیینەوەکان بێت. بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: ا. محەمەدی مەحویی (٢٠٠٦: ١٠_١٣)و (Mayada Elsabbagh (2004:3-4)

گەشەکردنی کۆزانیاریی (knowledge)، کۆزانیارییەکەی دەربارەی وەرگرتنی زمانی یەکەم First Language Acquisition لە داتاکانی دەوروبەرییەوە وەردەگرێت، بۆیە زانیارییەکان دەبن بە کۆزانیاریی.[2]، کۆزانیارییەکە لەوەرگرتنی ئەو داتایانە خەزندەکرێت، کە لەزمانی دایکییەوە وەریاندەگرێت، کە لەڕێگای داتاکانی وەك فۆنیم‌و مۆرفیم‌و وشەوە کۆزانیارییەکان لەبارەی فۆنۆلۆژیی‌و سینتاکس‌و واتاوە خەزندەکات. واتە منداڵ ئەو کۆزانیارییانە لەهەنگاوی یەکەمدا بۆ دامەزراندنی بنەمای ڕێزمانیی دەخاتەگەڕ، کە پەیکاڵی ڕێزمانە گشتییەکەن. دەکرێت لە نەخشەی ژمارە (١)دا[3] ئەوە بخرێتەڕوو، کە لەسەرەتادا داتاکان وەك تێکردەیەکی سەرەکیی کەرەستەکانە بۆناو ڕێزمانە گشتییەکە (primary linguistic data) دەبێتە پرۆسەی بەڕێزمانیی_کردنەوە (re grammaticalization)، یان چەشنێکە لە پێکهێنانەوەی ڕێزمانی تایبەتیی (Re- setting).[4]

ڕێزمانە گشتییەکە وەك لەدواتردا باسی لێوەدەکرێت، ڕێساو یاسای تایبەت بەخۆی هەیە، بۆیە پاش ئەوەی دەرکردەکە دەگوێزرێتەوە، پاش ئەوە پارامێتەری زمانی تایبەتی بەسەردا جێبەجێدەکرێت.

(١)

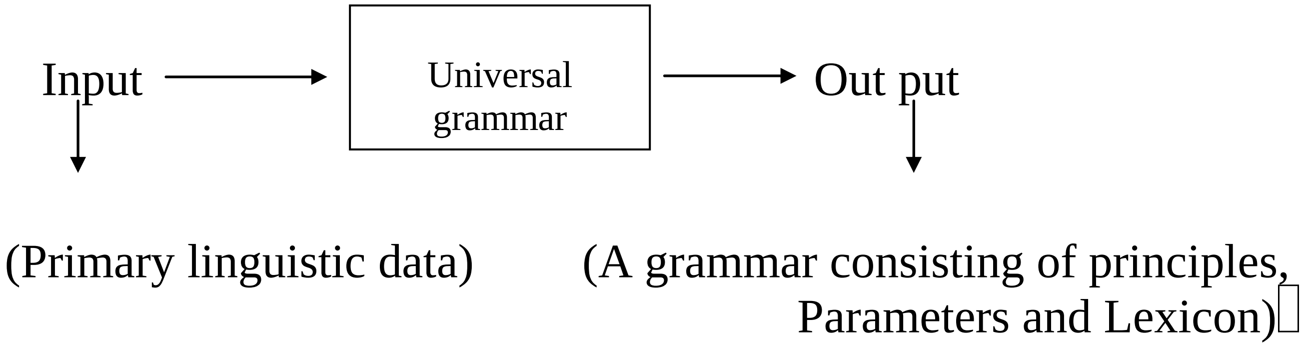

٢) William Snyder (2002:3)

Cook & Newson (2007:53-54) (3

William Snyder (2002:3-5) (4

لەبەرئەوەی ڕێزمانێکی گشتی لەلای منداڵ بوونی هەیە، بۆیە پێکهێنانەوە (resetting)ەکە، بۆ فۆنۆلۆژیی و سینتاکسیش دەبێت، ئەویش بەوپێیەی ئەو دوو پێکهاتەیە خاوەنی کەرەستەو یاساو ڕێسای تایبەت بەخۆیانن، بەڵام دەبێت سەرنجی ئەوە بدرێت، کە لێکدانەوەی نیشانەو سیمای فۆنیمەکان، لەڕێگای وشەکانەوە وەردەگرێت و بەرجەستەدەکات. ئەویش بەوپێیەی یەکێك لە قۆناغەکانی زمانپژانی منداڵ، قۆناغی یەك وشەییە، کە تێیدا لەڕووی فۆنۆلۆژییەوە:

(ا) ئەو وشانە دەردەبڕێت، کە بۆ ئۆرگانی ئاخاوتنی منداڵ، بڕگەکانی تاقیدەکرێنەوە، واتە پەیوەست بە ئۆرگانەکەیەوە، بڕگەکانی ناو تاکە وشە دەربڕاوەکەی بەرجەستەدەکات، ئەویش ئەوە دەگرێتەوە، منداڵ لە ڕێزمانە گشتییەکەیدا مۆدێلێکی بڕگەی پەیوەست بە ڕێزمانە جیهانییەکە پێیەو لەسەر ئەو مۆدێلە تاقیدەکاتەوە، بڕوانە نموونەکانی(١).

١) (ئەسپ ←ئەپس)، (باخچە ←باچخە)، (سەرین← سەنیر)، (بەکرەجۆ← بەرکەجۆ)، (تەوالێت ← تەلاوێت)، (پەنیر← پەرین)، (شفتە ← فشتە).....تاد.

(ب) لەسەرێکی ترەوە مۆدێلی بڕگەی منداڵ پەیوەست بە ئۆرگانی ئاخاوتنەکەیەوە پڕدەکرێتەوە، ئەویش بەوپێیەی ئۆرگانەکەی پێنەگەیشتووەو ئەو کۆنسۆنانتانە لە بڕگەکەدا دێنێتەپێشەوە، کە لە پێشەوەی ئۆرگانی ئاخاوتنەکەیدان، بۆیە جۆری دەربڕینەکە لە بڕگەکەیدا منداڵانە دەبێت، نەك کۆی وشەکە. گەر بڕوانرێتە وشەکانی خاڵی (ا)، دەبینرێت بڕگەی دووەمیان خراونەتە ژێر فۆنۆتاکتیکی منداڵەکەوە، ئەویش لەبەرئەوەی لە بڕگەکەدا ئەو کۆنسۆنانتە هێنراوەتەپێشەوە، کە لە ئۆرگانەکانی پێشەوەن، وەك (ددانیو لێویو....)، واتە مۆدێلەکە پەیوەستە بە پێگەیشتنی ئۆرگانەکانی منداڵەکەوە°.

مۆدێلەکە بۆ منداڵی کورد لە فۆنێمەکاندا بەو شێوەیە بەرجەستەدەبێت، کە بڕگەکە سەرلەنوێی دادەڕێژرێتەوە، بۆیە هەموو بڕگەیەکی، یان دەکرێت بگوترێت زۆربەی

° بشڕوانە: (Bloom field (1933: 45 لە (Cook & Newson (2007:38-44 وەرگیراوە.

بڕگەکانی زمانی کوردیی، یاسایەکی فۆنەتیکیی لەجۆری ئەوەی خوارەوە دەستدەکەوێت:

کۆنسۆنانت خاوەنی نیشانەکانی پێشەوە	کۆنسۆنانت خاوەنی نیشانەکانی دواوە

واتە (Input) پەیوەست بە فۆنیمەکانەوە بۆ ڕێزمانە گشتییەکە (Universal grammar) دادەڕێژرێتو مۆدێلێکی بڕگە بەرهەمدەهێنێت، بەڵام دواتر منداڵ لە زمانی دایکییەوە (Out put)ەکەی دەبێتە ڕێزمانی تایبەتیی زمانێك. منداڵی کورد لەکاتی زمانپژاندنیدا لە (out put)ەکەیدا پارامێتەری بڕگەیی زمانی دایکی وەردەگرێتو دەیکات بە مۆدێلی بڕگەکەی، کەواتە دەکرێت مۆدێلەکەی وەك ئەوەی پێشووترو هیتریش لەجۆری:

کۆنسۆنانت خاوەنی نیشانەکانی دواوە	کۆنسۆنانت خاوەنی نیشانەکانی پێشەوە

٢/١) گشتێتیی لە زمانپژاندا

لایەنێکی تری جێبەجێکردنی خشتەی ژمارە (١) ئەوەیە، کە منداڵ هاوشێوەی دنیابینییە ڕێزمانییەکەی، پەیوەست بە پڕکردنەوەی فەرهەنگەکەشییەوە سەرلەنوێ دەوروبەری پۆلێندەکاتەوە. هەروەك چۆن بوونی مۆدێلێکی بڕگە لەلای منداڵ، بەوجۆرە خۆی دەنوێنێت، کە لە هەنگاوەکانی زمانپژاندا داتا زمانییەکان لەڕووی یاساوە بەسەر ڕێزمانە گشتییەکەدا دەسەپێنێت، هەر ئاواش سەپاندنی گشتیش لەلای منداڵ، تەنها پرۆسە ڕێزمانییەکان (ئەوانەی دروستەیان هەیە) ناگرێتەوە، بەڵکو بۆ ناونانو دنیابینییەکەش هەر بەهەمان شێوەیە، چونکە فەرهەنگی زمانەکەی لەڕێگای کەرەستەی سەرەکییەوە (primary data)وە گەشەدەکات، بەڵام دەبێت ئەوە بزانرێت، ئەو کەرەستانەی دەبنە سەرەکیی، دەربڕی گشتیشن، ئەویش لەبەرئەوەی دەتوانرێت لە

کەرەستە کەمە وەرگیراوەکەیدا گشتێتیی خەزنبکات و بەکاریانبباتی[٦]. دەکرێت ئەوە پەیکاڵی هایپۆنیمی زمانی گەورەکان بێت، کە گشت دەربڕی تاکە، تاکیش دەتوانێت ببێتە دەستنیشانکەری گشتی، بۆنموونە: (گوڵ) هایپۆنیمی جۆرەکانیەتی، دنیابینیی ئێمەی گەورەش هەر لە هایپۆنیمەکەوە بۆ تاکەکانیەتی، واتە مەرج نییە جۆرەکانی (گوڵ) بەشێك بن لە زانیارییەکانی ئێمە. خەزنکردنی وشەی (گوڵ) لای ئێمە نابێتەهۆی ناسینەوەی جۆرەکانی، چونکە گوڵەکە بەر هەستەوەری چاو دەکەوێت و دەبێتەهۆی ناسینەوەی خودی گوڵ، واتە ئێمە لە بینینی گوڵێکدا جا هەر جۆرێکی بێت، دەزانین، کە گوڵە، نەك بزانین جۆرەکەشی چییە. ڕوونکردنەوەی سەرەوە بۆ ئەوە بوو، کە بزانرێت، وەرگرتنەکان لەلای منداڵ، گشتی و هایپۆنیمین.

زانیارییە وردەکان بەپێی ئاست و خوێندەواری و گروپە کۆمەڵایەتییەکان دەگۆڕێن، ئەویش بەوپێیەی ئەگەرچی گروپە کۆمەڵایەتییەکان بۆ هەڵکردنە ناوخۆییەکانیان وشەی تایبەتییان هەیەو خۆیان تێدەگەن، بەڵام ئەوە لەلای ئاخێوەری گشتیی زمانێك نییەو بەکارنابرێت[٧]. بۆنموونە ئەو وشەو زاراوانەی لای گروپی کۆتربازەکان هەن، کۆدێکن تەنها ئەو گروپە لێکیدەدەنەوە. ڕوونکردنەوەکە دەمانگەیەنێتە ئەوەی، کە زمانپژان لە گشتییەوە (generalization) بەرەو تایبەتێتیی (specialization) دەستپێدەکات[٨].

گشتیی ⟵ تایبەتیی

گشتیی کۆمەڵە داتایەکی مارکەلێنەدراون، بۆیە خەزنکردنیان ئاسانترە (بڕوانە ڕوونکردنەوەکان بۆ (گوڵ))، ئەویش هۆکاری ئەوەیە، منداڵ دەسەڵاتی بەسەر داتا مارکەلێنەدراوەکاندا دەشکێتەوە، چونکە دەربڕی گشتێتیین. دەبێت ئەوەش بگوترێت و جیابکرێتەوە، کە قۆناغی گشتیی و مارکەلێنەدراوییش لە ڕێزمان و فەرهەنگە گشتییەکەیەوە دەستپێدەکات، ئەو زمانەی، کە منداڵەکە پێش وەرگرتنی زمانی دایك هەیەتی، لە وەرگرتنی زمانی دایکیشیدا، پڕۆسەکە دووبارەدەکاتەوە، چونکە وەك چۆن

---

٦) Kajal Miyan (2010: 18)

٧) دەبێت لەنووسینەوەی فەرهەنگدا، ئەو وشەو زاراوە کۆمەڵایەتییانە تۆماربکرێن.

٨) https://aclweb.org

له ڕێزمانە جیهانییەکەیدا، گشتییێتیی هەیە، لە زمانی دایکیشیدا هەمان شت بەرجەستە دەبێت.

لەبەرئەوەی منداڵ هەر لە لەدایکبوونیەوە دەزگای زمانی هەیە، بۆیە لە هەوڵی کاراکردنی دەزگاکەیدایە، ئەویش لەڕێگای فەرهەنگێکی تایبەت بە خۆیەوە، کە سەرلەنوێ داڕشتنەوەی دەوروبەرەو دنیابینیی خۆی تێدایەو تاکگەرایی منداڵەکەیە بەسەر دەوروبەرەکەیدا. بڕوانە نموونەکانی (٢).

٢)

حەم ←—— بۆ هەموو خواردنێک، واتە گشتییە.

دیدە ←—— بۆ هەموو سەیارەیەک

(ناوێک) ←—— زۆرجار ناوێک بۆ منداڵ دەبێت بە ناوی هەموو کەسێک، بۆنموونە (ئارا) بۆ ناوی هەموو کوڕێکە. یان بۆ نموونە ناوی (چیا) ناوێکە بۆ هەموو کچێک. واتە گشتێتیی پێدەربڕیوە.

فش ←—— بۆ هەموو بچووکبوونەوەیەک، لە فشبوونەوەی میزەڵانەوە وەرگیراوە بڕوانە نموونەکانی (من فشم (واتە لاوازم)، ترێکە فشە(بۆ مێوژ)، پارووەکەم فشە (بچووکە))

جزە ←—— گۆشت، تاڕادەیەک بۆ جۆرێک خواردن مارکەی لێدراوە.

توتەن ←—— سپلیت دەنگی داگیرسانی ئامێرەکە کراوە بە ناوەکەی.

پس ←—— عەتر

لەئەنجامی سەرنجدانمان لەو وشەو دەربڕراوانەی سەرەوە دەردەکەوێت:

أ. کوردی نین، دنیابینیی تایبەت بە منداڵەکەن بۆ سەرلەنوێ ناونانەوەی دەوروبەرەو سەپاندنی تاکگەرایی منداڵەکەیە.

ب. دەربڕی گشتێتی و مارکەلێنەدراون.[9]

لەئەنجامی تێکردەی کەرەستە سەرەتاییەکانی زمانی دایک، منداڵەکە دنیابینیی و زانیارییە فۆنۆلۆژیی و سینتاکسی و واتاییەکانی زمان دایک وەردەگرێت و لە دوای وەرگرتنەکە تاکگەرایی زمانی دایک زاڵ دەبێت و لەوەوە ئاوەزو بیرکردنەوەو

Hulya IPEK (2009:156-157) ([9]

زمانەکەی دەبنە کوردیی. واتە پەیوەست بە خشتەی (١)ەوە فەرهەنگ و بنەماو پارامێتەرەکان دەبنە کوردیی.[١٠]

وەك تیۆری X-bar بانگەشەی بۆ دەکات، لە زمانی مرۆڤدا کەرەستەی پێکهاتنی دروستە سینتاکسییەکان/ فرێز، وەکیەکن، جیاوازیی نێوان زمانەکان لە پارامێتەرەکاندایە. منداڵ لەکاتی وەرگرتنی زمانی کوردیدا، پارامێتەری سەری ڕێزمانیی، لە دەرکردەی زمانی گەورەکانەوە، یان لە زمانی دایکییەوە وەردەگرێت، لەبەرئەوەی زمانەکە ڕێسای سەرکۆتا جێبەجێدەکات، بۆیە هاوبەشیی دروستەیی لە ڕێساکەوە وەردەگرێت، ئەوەش بەوپێیەی لێکۆڵینەوە کوردییەکان پێیگەیشتوون[١١]، سەرە ڕێزمانییەکانی (کردار، ئاوەڵناو، ناو، تاف، دیارخەر، ڕێکەوتن) لەکۆتاییدان (جگەلە پێشناو)، لەوەوە بۆ دروستە سینتاکسییەکان نواندنێکی گشتییمان دەبێت، ئەگەرچی بەهۆی سەرە ڕێزمانییەکانەوە دەبنە پرۆژەی جیاوازی سینتاکسیی (کردار فرێزی کرداریی و ناو فرێزی ناویی و ئاوەڵناو فرێزی ئاوەڵناویی و پێشناو فرێزی پێشناویی و تاف فرێزی تاف و ڕێکەوتنیش فرێزی ڕێکەوتن، دروستدەکەن)، بەلاَم ڕێساکە هەمان نواندنیان دەداتێ (بڕوانە هێڵکاریی (١)).

هێڵکاریی (١)

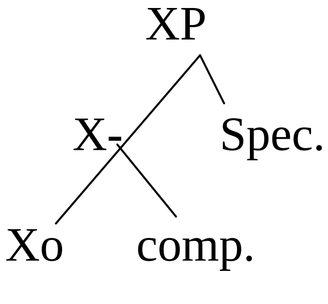

بۆیە دەرچوون لە ڕێزمانی جیهانیی (Universal Grammar)، واتە پاش ئەوەی منداڵ لە ڕێزمانی گشتییەوە بەرەو تێکردەی زمانی کوردیی دەڕوات، بنەماکان (Principe) بە پارامێتەری کوردی دەنەخشێنێت.[١٢]

---

١٠) لەوەش زیاتر بەهۆی تێکردەکە (Input) زمانییەکەیەوە زانیاریی کۆمەڵایەتیی و کەلتووریی و ..... کوردیی وەردەگرێت.

١١) بڕوانە: محەمەد مەحوی (٢٠٠١: ٧٧)، عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٠: ٤٠-٥٥)

١٢) لەفێربوونی زمانی دووەم (SLA)دا، یەکێك لەو بەربەستانەی لەبەردەم کەسەکاندایە، پارامێتەرەکانە. بڕوانە Ahmed Qadoury Al-Khudhairy (2002:22) و William Snyder (2002:1-2)

دروسته سینتاکسییەکان بەپێی تیۆری X-bar، بۆ کەرەستە بنەڕەتییەکانە، کە دەبنە بەشێك لە تێکردنی داتای سەرەکیی لای منداڵ، واتە منداڵ پەیکاڵی بانگەشەی تیۆرەکە داتاسەرەکییەکانی وەردەگرێت، پاشان لە هەنگاوی دووەمدا کەرەستەی سەربازردا (adjuncts) وەردەگرێت.

لەبەرئەوەی ئاوەڵکردارەکان جۆرێکن لە سەربارەکان، کە لە دروستە بنەڕەتییەکاندا نین، زانیاریی واتاییان تێدایە، بۆیە پەیکاڵ لەگەڵ تایبەتییەکانی زمانی مرۆڤدا، لە زمانپژانی منداڵدا لە قۆناغی دووی وەرگرتنی کەرەستە سەرەکییەکانەوە دێت، بۆیە لەناو ڕکێفی ڕێزمانی جیهانیدا لە تێکردەکەیدا واتە لە کەرەستە سەرەکییەکاندا ئاوەڵکردار نابێتە زانیارییە فەرهەنگییەکەی. دیارە ئەوەش لێرەدا، لەچێوەی ئاوەڵکرداری کاتدا کاری تێدادەکرێت. ئاوەڵکرداری کات، لەکاتی وەرگرتنی زمانی دایك/ زمانی یەکەمدا، لە پێنج ساڵییەوە دەستپێدەکات، ئەویش لەبەرئەوەی ئاوەڵکردارەکان نیشانەی تاڤ ناو کردارەکان دەکەن. بە واتایەکی تر پێشبینیی ئەوە دەکرێت، کە لەبەرئەوەی نیشانەکانی تاف بۆ نواندنی ڕابردوو و ڕانەبردوو دەربڕی گشتێتیین، بۆیە منداڵ ئاوەڵکردارەکانی کات دوای تاف وەربگرێت.

لەبەرئەوەی قۆناغی زمانیی زمانوەرگرتنەکە بە وشەیی دەستپێدەکات، دەبێت ئەوە بزانرێت، کە خودی مۆرفیمەکان لەناو ئەو وشانەدا وەردەگیرێن، چونکە مۆرفیمەکان هەڵگری واتان، نەك خاوەنی واتا، بۆیە مۆرفیمەکانو زانیاریی واتاییو سینتاکسییان لە وشە سەربەخۆکانەوە وەردەگیرێن[١٣]. بۆنموونە ئەگەر ئەو هاوکێشەیە بکرێت، کە پێش ڕێزمانی بەرهەمهێنان کێشراوە، دەردەکەوێت، کە داتا سەرەتاییەکان وشەیین، نەك مۆرفیمی، زانیاریی دەربارەی نیشانەو سینتاکسی مۆرفیمەکان لە بەکارهێنانەکانیاندا هەڵدەهێنجێت. بۆنموونە ئەگەر بڕوانرێتە /_ستان، _دان/ مۆرفیمەکانی گەیاندنی واتای شوێن، ئەوە دەبینرێت، کە لەڕووی پەیوەندیی سینتاکسییەوە، بەشێوەیەکی گشتی دەچنەسەر ناو، لەڕووی واتاشەوە هەریەکەیان جیاکەرەوەی ڕووبەری شوێنن. پێڕەوی ڕێکوپێك لە بەکاربردنی مۆرفیمەکاندا دەبینرێت، بۆیە پاش ئەوەی داتا سەرەکییەکان داخڵی دەزگای زمانپژان دەبن، ئەو

١٣) Yasuhiro Shirai (2003:195-196)

زانيارييانەی تايبەتن بە مۆرفۆلۆژيی مۆرفيمەكان بۆ منداڵەكە دەگوێزرێنەوە. دەوروبەری مۆرفۆلۆژيی و سينتاكسيی كەتيگۆرييەكان لەگەڵ داتاكەدا داخڵدەبن، بۆنموونە مۆرفيمەكانی تاف لەڕێگای كرداره شكاوەكانەوە بۆ دەزگا زمانييەكەی منداڵ دەگوێزرێنەوە[14]، كرداری شكاوەی زمانی كوردیی، كرداره سينتاكسييەكەيەتی و تافداره، بەڵام كرداره فەرهەنگييەكەی، ڕەگی كردارەكەيەتی، كە زانياريی سينتاكسی و واتايی تێدا هەڵگيراوە، لە سينتاكسدا بەهۆی مۆرفيمی تافەوە، بۆ ڕستيلەيەكی تافدار (non finite clause) دەشكێتەوە، واتە شكاندنەوەكە تاف دروستيدەكات، بۆيە جياكاريی دروستەيی، تاف دروستيدەكات، چونكە تافەكە دروستكەری پڕۆژەيەكی نوێيە بەناوی (TP/ فرێزی تاف). كەواتە منداڵ لە زمانپژانەكەيدا كرداره شكاوەكە، كە سينتاكسييەو بەپێی تاف دەگۆڕێت، لە تێكردەيەكی سينتاكسييەوە وەردەگرێت، نەك مۆرفۆلۆژيی، بەوەش زمانوەرگرتنەكەی سينتاكسيی مۆرفۆلۆژيی دەبێت.[15] شايەنی گوتنە چەمكی تاف لە زمانی كورديدا بە مۆرفێمەكانی تاڤ ڕابردوو، ماركەی لێدراوە، واتە تەنها مۆرفۆلۆژيی تاڤ ڕابردوومان هەيە، ئەويش بەوپێيەی (أ) جێكەوتەی تاف لە زمانی كورديدا دياريكراوە، كە لە كۆتاييدايە، بۆيە لەدوای ڕەگەوە هەريەك لە مۆرفيمەكانی (د، وو، ت، ا، ی) بە تاف دادەنرێن، (ب) تاڤ ڕانەبردوو لە زمانی كورديدا ماركەلێنەدراوە، چونكە مۆرفۆلۆژييانە نييە، بەڵام لەڕێگای مۆرفيمی /دە/وە ماركەی لێدەدرێت، ئەويش لەكاتێكدا دەبێت، كە جێكەوتەی تاف بۆ گەياندنی تاڤ ڕانەبردوو، تافێكی دەرنەبڕاو بێت (Null tense)، بڕوانە نموونەكانی (٣).

٣) أ. من نانم خوارد.

تاف دەربڕراوە، يان نيشانەی تاڤ ڕابردوو

ب_ من نان دەخۆ Ø م.

تافی ڕانەبردووە

دەرنەبڕراوە

نيشانەی تاڤ ڕانەبردوو

---

١٤) Dalila Ayoun (2008:556)

١٥) MING-CHING LI (2012:28)

بۆیە هەرچەندە پێشتر ئاماژەی پێدرا، مۆرفیمی نیشانەکردنی ڕابردوو، ئەگەرچی (ا) بە مۆرفۆلۆژیی دەنوێنرێت، (ب) مۆرفیمەکە شکاندنەوەی کردارەکە نیشاندەدات، بەڵام شکاندنەوەی کردارو مۆرفۆلۆژیی تاف جیا لە مۆرفێمەکانی تر، پەیوەست بەدەربڕینی کاتەوە مارکەلێنەدراو دەبن، چونکە خودی چەمکی ڕابردوو و ڕانەبردوو، دیارینەکراون.[١٦] ڕوونکردنەوەکە ئەوە دەگەیەنێت، کە تاف لە زمانی کوردیدا ناتوانێت بە پڕاوپڕیی دەستنیشانکەری کات بێت، منداڵیش لە زمانپڕژانیدا لە چەمکەوە بۆ دەستنیشانکردن دەچێت، یان لە مارکەلێنەدراوەوە بۆ مارکەلێدراو دەچێت، چونکە خودیی زانیارییەکانی منداڵ دەربڕی گشتێتیین و پێکهاتنێکی سیمانتیکیان هەیەو چاوەڕواننەکرێت هەمیشە یاسابەند بێت.[١٧] بۆ نموونە ئارگومێنتە فەرهەنگیی و سینتاکسییەکانی منداڵ بە پێی زمانی دایکیان نیین و دنیابیینی منداڵەکەیان تێدا بەرجەستەیە، لە دەربڕینە سینتاکسییەکانیشدا پەیوەست بە زمانی دایکەوە دەستووریی نیین (irregular) ، بڕوانە نموونەیەکی لە جۆریی (من نان خواردم)، (شتم بۆ کڕیوی؟ (واتە شتت بۆ کڕیوم؟))

مۆرفیمەکانی تاف، کە کردارەکان بۆ کات دەشکێننەوە، لەلای منداڵ وەك تاف مارکەلێنەدراو و دەربڕی گشتێتیی وەردەگرن، بۆیە لەڕێگای شکاندنەوەی کردارەکانەوە، سەرەتا دەتوانێت تەرزی گەیاندنی تافەکە وەربگرێت. لەبەر ئەوەی لە پێش وەرگرتنی زمانی یەکەمدا (first language acquisition) منداڵ دنیابینیی و تاکگەرایی (Individuality) خۆی لە پۆلێنکردنی دەوروبەرەکەیدا بەکاردەبات، بۆیە ناونان بەشێك دەبێت سەرلەنوێ داڕشتنەوەی دەوروبەرەکەی ، بۆ ئەوەش پشت بە هەستەوەرەکانی دەبەستێت، واتە لە ڕێگەی ئەوەی خۆی دەیبیستێت، دەیبینێت یان بۆنیدەکات، ناو لە شتەکان دەنێت، نەك بەو شێوەیەی لە زمانی دایکیدا هەن، واتە لە زمانپڕژانەکەیدا سیمای نەتەوایەتی نیە، تا لە ڕێگای زمانورگرتنەوە/ بەهۆی داتای زمانیی سەرەکییەوە (بڕوانە نەخشەی (١)) تەسلیمی بیرو تاکگەرایی و دنیابینییەکان و مەرجی ڕاستەقینەی (truth condition) زمانی دایکی دەبێت. بۆ نموونە ڕەنگە لە ڕێگەی باکگراوندی پەیوەندیی گەورەکانەوە، ڕەنگی ڕەش لە (تەختە ڕەش)دا بۆ زمانی

---

[١٦] Laura Wagner (1998: 108) (

[١٧] Yasuhiro Shirai (2003:197) (

منداڵ بگوازرێتەوە، چونکە لە گۆڕینی ڕەنگی ئەو جۆرە تەختەیەدا منداڵ بە دنیابینیی خۆی بە (تەختە سپیی) ناویدەنێتەوە، هەروەها (برنجی سوور) لای ئەو منداڵانەی نموونەیان لێوەرگیراوە بۆتە (برنجی پرتەقاڵیی: ڕەنگی برنجەکە بە پرتەقاڵیی دەبینێت) . نموونەکان خوارەوە لە دنیابینیی مناڵەوە وەرگیراوەن، کە دەربڕینەکەیان لە زمانی دایکیانەوە وەرنەگیراون، با جارێکی تر بڕوانینە نموونەی (٤)!

٤)

- توتەن = سپلیت (نەوەکە بیستەنییەو لە دەنگی داگیرسانەکەیەوە وەرگیراوە)
- برنجی پرتەقاڵیی = برنجی سوور (لە ڕەنگی ئێستای ئەو برنجەوە وەرگیراوە)
- جزە = گۆشت (بیستەنییە، لە دەنگەکەیەوە وەرگیراوە)
- دیدە = سەیارە (بیستەنییە، لە دەنگەوە وەرگیراوە)
- پس= عەتر (بیستەنییە، لە دەنگەوە وەرگیراوە)

بۆیە پەیوەست بە کاتەکانی زمانی کوردییش، کە داڕشتەی ڕێزمان و دنیابینیی کوردیین، مناڵ پەیڕەوێکی تایبەت بە خۆی هەیە، کە لە ناونانی کاتدا پشت بە پراگماتیك دەبەستێت، ئەویش لەبەرئەوەی منداڵ دەوروبەرو کاتی ڕوودان پێکەوە دەبەستێتەوە.[18] پراگماتیکێك، کە خۆی و دەوروبەرەکەی وەك کۆدێك لێکدانەوەی بۆ دەکرێت، نەك پابەندیی زمانی دایکییان بێت. دەکرێت لێرەوە جارێکی تر لە زمانی دایکەوە بۆ زمانی منداڵ بچینەوە، تا لەوێوە جیاکاریی لە مارکەلێدانی تافدا بکرێت و هەنگاوەکانی کوردبوونی منداڵ دەستنیشانبکرێن، چونکە لە کۆتاییدا پێڕەوی گشتیی منداڵ لە ناو پێڕەوی تایبەتیی زمانی دایکیدا دەتوێتەوە[19].

---

١٨) Laura Wagner (1998: 105)

١٩) Rey-Long Liu and Von-Wun Soo (1992:354-360)

٣/١) كات و تاف لە زمانی منداڵدا[٢٠]

لە ڕاستیدا زمانی کوردیی زمانێکی ئاوەڵکرداریی نییە، واتە فەرهەنگی زمانی کوردیی ئاوەڵکرداری کەمە[٢١]. ئەوانیش (زوو ، درەنگ) ن[٢٢]. بۆیە ئاوەڵکرداریی نییە[٢٣]. بەو پێیەی (زوو، درەنگ) دەربڕی کاتن، کەواتە لە فەرهەنگدا تەنها ڕووبەر واتایی کات فۆرمی تایبەت بە خۆی بۆ داڕێژراوە. بۆ تەواوکردنی ئەو کەلێنە، پێڕەوی مۆدولاریتیی زمانەکەمان بە پێی دروستەو سینتاکس ڕووبەرە واتاییەکانی دیکە ئاوەڵکردار تەواودەکەن. واتە ئەو چەمك و ناوەڕۆکانەی هەن و سیمای فرێزەشکاوەکانی ناو بەشە کردار (Predicate) نیشاندەدەن، لە مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسدا فۆرمیان بۆ دادەڕێژرێت و بەرجەستە دەکرێن.

هەبوونی ئاوەڵکرداری کات لە فەرهەنگی زمانی کوردییدا، بە واتا هەبوونی جێکەوتەی سینتاکسیی و نیشانەی ئاوەڵکرداریی. لە سینتاکسدا لەبەر ئەوەی ئاوەڵکردار لە ناو دروستەی فرێزی کرداریی یان بەشەکردار(predicate) دایەو وابەستەیەتی، بۆیە دەکرێت دەرخەری واتایی لایەنێکی کردارەکە یان بەشەکردارەکە بێت و سیماکانیان نیشان بدات[٢٤]. کرداری زمانی کوردیی تافدارە (tense)، واتە لە زمانپژانی منداڵەوە دەکرێت پێشبینی ئەوە بکرێت، کە زمانی کوردیی فرێزی تافی هەیە، چونکە بەهۆی شکانەوەی کردارەکانەوە بۆ تاف کات دەردەبڕێت، ئەوەش ئەوە دەردەبڕێت، کە منداڵ زانیارییەکانی لەسەر تاف لە کرداری تافدارەوە(finite verb) وەردەگرێت.

تاف لە زمانی کوردییدا بە مۆرفیمەو خاوەنی هەردوو نیشانەی نادیاری ڕابردوو و ڕانەبردوون (ڕانەبردوو مۆرفیمێکی نیشانەنەکراوە، هەردوو کاتی ئێستا یان داهاتوو

---

٢٠) هەنگاوەکانی ئەو پارە بە گشتیی سود لە (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف ٢٠١٢: ٢٦٥-٢٦٩)وەرگیراوە.

٢١) هەندێك توێژەر پێیان وایە، کە لە زمانی کوردییدا ئاوەڵکردار نییە، بەڵکو ئەوانەی، کە هەن ئاوەڵکردارئاسان(ئەدڤێربڵ) (ئازاد ئەحمەد حسێن (٢٠٠١ : ٢٧)) ، بەڵام بە پێی ئەم لێکۆڵینەوەیە، ئەوە دەردەخرێت، کە ئاوەڵکردار(ئەدڤێرب) وەك جێکەوتەو ڕووبەرو نیشانەی واتایی دەبێتە بنەما بۆ دروستکردنی ئاوەڵکردارئاسا (ئەدڤێربڵ).

٢٢) محەمەد مەحویی و نەرمین عومەر ئەحمەد (٢٠٠٤:٤٣)

٢٣) بە شێوەیەکی گشتیی بۆ ئەو کارانەی لەسەر گشت ئاوەڵکردارەکان کراون، بڕوانە ئەوڕەحمای حاجی مارف(١٩٨٨: ١١٩_١٦٧)و ئازاد ئەحمەد حسێن (٢٠٠١)

٢٤) محەمەد مەحویی (٢٠١١ : ١٧٤_١٧٥)

دەگرێتەوە)[٢٥]. کات (time)، کە بە ئاوەڵکردارەکان دەنوێنرێن، دەستنیشانکەری تافی ناوکردارەکانن، (بڕوانە نموونەکانی(٥)).

٥) ا. نەوزاد نەمامەکەی ناشت.
ب. ئازاد کتێب دەخوێنێتەوە.

لە (١)دا مۆرفێمەکانی / – ت/ و / دە–/ نیشانەودەربڕی تافێکی دیارینەکراوی ڕابردوو و ڕانەبردوون. لە (٦)دا لە ڕێی کاتەوە دەست دەخرێتە سەر تافە دیارینەکراوەکان، بۆ ئەمەش کاتە ڕابردووەکان وابەستەی تافە ڕابردووەکان و هی ڕانەبردووەکانیش وابەستەی تافە ڕانەبردووەکان دەبن.

٦) ا. نەوزاد دوێنێ/ پێرێ/ بەسرپێرێ نەمامەکەی ناشت.
i   i
ب. ئازاد ئێستا/ سبەینێ/ دووسبەی کتێب دەخوێنێتەوە.
i   i
پ. نەوزاد ئێستا نەمامەکەی ناشت.

لە ئاوەڵکرداری (ئێستا)ش لە (٦_اب)دا هەڵسوکەوتی ئەسپێکتەکان دەکات و کاتی تافە گراماتیکییەکانی نزیککردووەتەوە. نزیککرنەوەی دیکەی تافەکانی کرداریش لە ڕێگای فۆرمی (هەر)ەوە دەگەیەنرێت، بڕوانە (٧)و لەگەڵ (٦_اب)دا بەراوردی بکە.

٧) ا. نەوزاد ئێستا گەڕایەوە.
ب. نەوزاد هەر ئێستا گەڕایەوە.
پ. ئازاد ئێستا کتێب دەخوێنێتەوە.
ت. ئازاد هەر ئێستا کتێب دەخوێنێتەوە.

پێڕەوی زمانەکە، بەهۆی کەمیی ئاوەڵکرداری فەرهەنگییەوە، وای کردووە لە پۆلۆڕەگەزەکانی ترەوە, لەسەر بنەمای واتای ئاوەڵکردارییی کاتیی و پاشان جێکەوتەی سینتاکسییەوە ئاوەڵکردارئاسا بەرهەمبهێنێت. بۆ نموونە ئەو ناوانەی واتای کات

٢٥) بڕوانە سەرچاوەی پێشوو (١٧٦)

دەگەیەنن، واتە کورد لە ڕێگای کاتەوە ناویناون، پێشبینی دەکرێت بتوانرێت بخرێنە جێکەوتەی ئاوەڵکردارەوە.

ناوی کات (name of time) (هاوین، زستان، شەممە، دووشەممە، ئێوارە، نیوەڕۆ،....) وەك ناوەکانی دیکەی زمانی کوردیی لە جێکەوتە (position)ی ئارگومێنتەکانی کرداردا دەردەکەون،(بڕوانە (٨)). بەڵام وەك لە (٩)دا دیارە لە سینتاکسدا بەهۆی دەرکەوتنی ئەو ناوە کاتانەوە لە جێکەوتەی ئاوەڵکرداردا، دەبنە ئاوەڵکردارئاسا (Adverbial). شایەنی گوتنە ئەو جۆرە ناوەکاتییانە مەرجی ڕێکەوتنیان لەگەڵ تافی گراماتیکیی کردارەکەدا نییە، چونکە دەشێت لەگەڵ تافی ڕابردوو و ڕانەبردوودا بێن. ئەمە لە کاتێکدا هەریەك لە ناوە کاتییەکانی(دوێنێ، سبەینێ، پێرێ، بەسرپێرێ، پار، پێرار...) بە پێچەوانەی ئەوانەوەن، چونکە وەك لە (٦_١ب)دا، دەرکەوت، کات (time) هەمیشە لە ناو فریزی تافدا (Tense Phrase) دەشکێتەوەو تافەوە(tense) پێوەستە.

٨) ا. هاوین وەرزێکی ساڵە.

ب. من هاوینم لە وەرزەکانی تر لا خۆشترە.

٩) ا. ئێمە هاوین سەفەر دەکەین.

ب. ئەوان دووشەممە گەڕانەوە.

زمانەکە لەبەر کەمیی ئاوەڵکردار لە ڕێی ناوی کاتەوە ئاوەڵکردارئاسای بەرهەمهێنا، بەرهەمهێنانەکەش ئەو کاتە پێڕەوبەندانە دەبێت، کە بۆ ئاخێوەری زمانی کوردیی هەمان بنەما بەکارببرێتەوە. وەك سەرنجیش درا ئاوەڵکردارئاسای کات لەسەر بنەمای[٢٦]: (ا) هەبوونی واتای ئاوەڵکرداریی کات لە پۆلەڕەگەزی ناودا، (ب) بەکارهێنانی جێکەوتەی سینتاکسیی ئاوەڵکرداری کات، کە لە ڕێی هەردوو ئاوەڵکرداری فەرهەنگیی (زوو، درەنگ)ەوە لەناو فریزی تافدا (Tense Phrase)

---

٢٦) هەمان بنەماش بۆ جۆرەکانی تری ئاوەڵکردار جێبەجێدەبن، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: عبدولجەبار مستەفا مەعرووف (٢٠١٢: ٢٦٠-٢٦٥)

دەستنیشتنکرا. بۆیە منداڵ لەوەرگرتنی زمانی نەتەوایەتییدا پەیڕەوبەندانە هەڵیدەهێنجێت.

جگە لەوەی باسیلێوەکرا، ئاخێوەری زمانەکە، لەپاڵ ئاوەڵکردارئاسای کاتدا پشت بە دەربڕینی پراگماتیکیانەی کات دەبەستێت، ئەگەرچیی لە ئێستادا زانیاریی دەوروبەر بووەتە بەشێك لە زانیاریی فەرهەنگیی[٢٧]، بۆ نموونە دەربڕاوەکانی وەك (مەلابانگدان، چێشتهەنگاو، سبەی ساڵحان، بانگی شێوان)، کاتی پراگماتیکیین. مناڵیش لەڕێی دنیابینی خۆیەوە، پراگماتیکیانە کاتەکان دەکات بەبەشێك لە بیرەوەرییەکانی لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا مارکە لە تافەکان دەدات. بۆ نموونە بڕوانە (١٠).

١٠)

- بە مناڵی = ڕابردوو، کە ڕەنگە هەفتەی ڕابردوو یان ڕۆژی پێشتر بێت.
- بەیانی = ڕابردوو / داهاتووش دەگەیەنێت
- سێجار ئەخەوین ئینجا جەژنە= داهاتوو / سێ سبەی دەگەیەنێت
- ئەو شەوە، ئەها ماڵی پوورە ئاشنا لێرە بوون= بۆ ڕابردوو

لە نموونەکانی (١٠)دا ئەوە دەردەکەوێت، کە مناڵ لە دەرەوەی سیستەمی ناونانی کات لە زمانی دایکیدا، لە چوارچێوەی پەیوەندییکردندا هەوڵی پۆلێنکردنی کەتاکانی دەوربەری دەدات، وەك گوترا کاتەکەو ناونان و ناسینەوەکەی پراگماتیکیانە دەبێت، بۆ جۆرێك، کاتی داڕێژراوی زمانی منداڵ، لە لایەن دەوروبەرەکەیەوە لێکدەدرێتەوە. بەوەش داڕشتنی کاتی منداڵ پەیکاڵی کاتە پراگماتیکەکەی زمانی نەتەوەکەی دەوەستێتەوە، ئەویش لەبەرئەوەی بەپێی دنیابینیی(world view) داڕێژراون. ئەوەش سەرەتای نیشانەکردنی تافە گرامەتیکییە وەرگیراوەکەیە، چونکە ئەو کاتە پراگماتیکیانە پەیوەستن بە دەوروبەری کۆمەڵایەتیی و نەتەوایەتیی ئێمەوە، بۆیە فیچەرەکانی بە پێی کاتە جیهانییەکە لێکنادرێنەوە، هەمانشتیش بۆ کات لای مناڵ ڕاستە، ئەویش لەبەرئەوەی کاتەکە بۆ دەوروبەرەکەی خۆی لێکدەدرێتەوە. واتە کات و نواندنەکانی

---

٢٧) تریفە عومەر (٢٠١٣: ٧٨)

له زمانی منالدا لۆکالییەو زیاتر له چوارچێوەی خێزاندا لێکدەدرێتەوه[28]. ئەو داتایانەی له چەند منالێکەوه وەرگیراون، ئەوه دەردەخات، که منال له پێنج سالی بەدواوه فۆرمەکانی کاتی زمانی دایکی وەردەگرێت، ئەوەش کاتێك به تەواوەتی گەشه دەکات، که منالەکه له ڕێگای قوتابخانەوەوه تێکەل کۆمەلگاو دامودەزگای دەبێت، چونکه ئەو دەمه پەیوەندییەکان لەسەر بنەمای کات و شوێن به ڕێوه دەچن. ئەگەر سەرنج بدرێت، زمانی کوردیی پەیوەندییه سینتاکسیی له چەپەوه بۆ ڕاست جێبەجێدەکات، بۆیه داڕشتەی ڕستەیەکی له کردارەکەوه دەست به هەلبژاردنی تەواوکەرەکان دەکات. له ڕاستیدا ئەوه بۆ بنیاتی کەرەسته بنەڕەتییەکانه، که تافیش یەکێکه لەوان، چونکه تاف سەری ڕێزمانییەو دروستکەری پرۆژەی فرێزی تافه. وەرگرتنی زمانیش له کەرەسته بنەڕەتیەکانەوەیه، واته X (پرۆژه دروستکەرەکان) بۆ y (دواکراوەکان/ تەواوکەرەکان) بۆ z (سەرپشکیەکان)[29]. تاف بەو پێیەی سەری ڕێزمانییه له جۆری (X)ه، بۆیه منال له زمان وەرگرتنەکەیدا، له تافەوه، که دەربڕی گشتێتیه، بۆ نیشانەکردن/ مارکەلێدان دەچێت، نیشانەکردنی تاف نرخی (Z)ی هەیه، ئەویش بەو پێیەی بۆ واتایه نەك سینتاکس. ئەسپێکتەکان که دیاریکەری ماوەی ڕوودانی کردارەکانن، له ڕێی مۆرفێمەکانەوه نیشانەدەکرێن، ڕستەیەکی له جۆری ڕستەی (١١_ا)، که له سینتاکسی زمانی منالەوه وەرگیراوه، تافی کردارەکه ڕابردووه، منال لەسەر بنەمای ئەو جۆری کرداره، که ئەسپێکتەکەی به مۆرفێم نەنوێنراوه، کرداری ڕستەکانی (١١_ب_ت) دەشکێنێتەوەو دەشناسێتەوه، ئەوەش ئەوه دەگەیەنێت، سەرەتا منال بەهۆی شکاندنەکانەوەی کردارەوه تاف و ئەسپێکتەکان بەرجەسته دەکات. واته به پێی داتاکه منال (تاف+ ئەسپێکت) له دروستەی کردارەکەدا بەکاردەبات.

(١١) ا. من نان خواردم

ب. من نان خواردبووم.

پ. من نان خواردوومه.

ت. من نان دەخواردم.

---

[28] https://aclweb.org(

[29] Cook & Newson (2007: 58) (

لەبەرئەوەی منالْ لە وەرگرتنی سیستەمی ڕێزمانەکەیدا بەتایبەتی لە وەرگرتنی تافدا، بە مۆرفیم، لە ڕێی شکانەوەی کردارەوە، دەستپێدەکات، بۆیە ئەوەش لە چوارچێوەی گشتێتیکەیدایەو لە قۆناغی دواتردا، لە گەشەی زمانییەکەیداو بەهۆی پەیوەندیی فەرمییەکانییەوە (لە قوتابخانەدا) لە سینتاکسدا، بە ئاوەڵکردارەکان نیشانە لە مۆرفیمە گشتییەکە دەدات. بەجۆرێك وەك لە زمانی کوردییدا هەیە، منالْیش لە بەرجەستەکردنی ئاوەڵکردارەکانی کاتدا هەر لە گشتێتییەوە بۆ تایبەتێتیی نواندنی کات دەچێت. ئەوەش خۆی لە خۆیدا پەیوەستە بە دەسەڵاتشکانەوەی منالەکە لە چۆنێتیی وەرگرتنی کات و وردەکارییەکانی. لەبەرئەوەی نواندنی کات و وردەکارییەکانی سیستماتیکییە، بۆیە منالْیش هەنگاو بە هەنگاو سیستەمی کات وەردەگرێت. بۆ نموونە نیشانەکردنی مۆرفیمی تاف لە زمانی کوردییدا لەلایەن ئاوەڵکردارەکانەوە لە ڕاستەوە بۆ چەپە، بەڵام لە هەنگاوی دووەمدا لە چەپەوە بۆ ڕاست ئاوەڵکردارەکان لەلایەن ئاوەڵکرداریی ترەوە نیشانەدەکرێن، ئەوەش وادەکات منداڵ زانیارییەکانی نیشانەکردنی کات و تاف پلەبەپلە بەدەستبێنێت. بڕوانە (١٢_اب)و لەگەڵ (١٣) بەراوردی بکە!

١٢) ا. نەوزاد کتێبێکی کڕی.

ڕابردووی نیشانە نەکراو ←

ب. نەوزاد دوێنێ کتێبێکی کڕی.

تافی ڕابردووی نیشانە کردووە ←

١٣) ا. نەسرین دوێنێ نیوەڕۆ سەفەری کرد

ئاوەڵکرداری دوێنێی نیشانەکردووە ←

ب. نەسرین دوێنێ نیوەڕۆ کاژێریەك سەفەری کرد

لە ڕاستەوە تافی ڕابردووی ناوکردارەکەی نیشانەکرد ←

لە چەپەوە ئاوەڵکرداری دوێنێی نیشانەکردووە ←

لە چەپەوە (دوێنێ نیوەڕۆ) نیشانەکردووە ←

نموونەکانی (١٢)و (١٣) ئەوە دەردەخات، کە داڕشتن و نواندنی کات و تاف پێڕەوبەندانەیە (systematical)، ئەوەش ڕێخۆشکەر دەبێت بۆئەوەی منداڵ لە زمانپژانەکەیدا یاسابەندانە مامەڵەیان لەگەڵدا بکات و ئەو زانیاریانەی لە وەرگرتنەکانیانەوە بەدەستی دێنێت دەبێت کۆزانیارییەك لەسەر کۆی بەکارهێنانی کات و تافی زمانی کوردیی. جگە لەوەش فۆرمی کاتی زمانی منداڵ لە پراگماتیکیەوە دەبێتە ئەو فۆرمەی لە زمانی دایکیدا داڕێژراون. ئەوەش ئەوە دەگەیەنێت لە تێکردەی ئاوەڵکردارییی کاتدا فۆرم و پێڕەو هەیەو دەگوێزرێنەوە بۆ کۆزانیاریی زمانیی منداڵەکە. بۆ نموونە وەك لە (١٤)دا دیارە، منداڵ دەربڕینێکی لە جۆری (١٤_ا)، کە کاتەکەی بۆ ڕابردوو داڕشتووە، بەرەو (١٤_ب)ی دەبات.

١٤) ا. من بە منداڵی چووم بۆ ماڵی باپیرە.
ب. من پێریَ چووم بۆ ماڵی باپیرە.

لە (١٤_ا)دا ئاوەڵکردارییی (بە منداڵی) ئەگەرچیی داڕێژراوێکی زمانی منداڵە، بەڵام چەمکی ڕابردوو دەردەبڕێت و دەربڕی گشتێتییە بۆ (دوێنیَ، پێریَ، بەسرپێریَ، پار)، بەوەشدا دەردەکەوێت، کە منداڵ مۆرفیمی تاف پێش ئاوەڵکرداری کات وەردەگرێت، ئەویش بەو پێیەی ئاوەڵکرداری (بە مناڵی) لەگەڵ تافی ڕانەبردوودا بەکارناهێنێت، بڕوانە نموونەی (١٥) .

١٥) *من بە منداڵی دەچم بۆ ماڵی باپیرە.
j i

هەروەها دەربڕاوەکانی لە جۆری نموونەی (١٦_ا)، کە دەربڕی کاتی داهاتوون و لەلایەن منداڵەوە داڕێژراون، منداڵ یاسابەندانە لەگەڵ ئەو مۆرفیمی نیشانەی ڕانەبردووەوە بەکاریان دەهێنێت، ئەوەش وەك لە نموونەی (٦)دا دەرخرا پەیکاڵی ڕێکەوتنی کات و تافە لە زمانی دایکداو ئەوەش دەسەلمێنێت، کە منداڵ مۆرفیمەکانی تاف پێش وشەکانی دەربڕی کات وەردەگرێت. بڕوانە ڕێگاپێنەدانەکەی لە (١٦_ب)دا.

١٦) ا. یەك شەو ئەخەوین بابە یەتەوە. (واتە سبەینێ)، دوو شەو ئەخەوین بابە یەتەوە. (واتە دووسبەینێ)، سێ شەو ئەخەوین بابە یەتەوە. (واتە سێسبەینێ).

ب. دوو شەو خەوتم بابە دێتەوە.

j i

ئەنجام

١. بەپێی هاوکێشەی زمانپژان منداڵ لە چوارچێوەی وەرگرتنی داتای سەرەکیی زمانیدا ئەو کەرەستانە وەردەگرێت، کە بۆ زمان بنەڕەتیین، ئەوانەش هەر ئەو داتایانەن، کە تیۆری (X-bar) بۆ دروستکردنی فرێزی فەرهەنگیی (Lexical Phrase) و ئەرکیەکان (Functional Phrase) کردونی بە بنەما، منداڵ لەوانەوە لە گشتێتییەوە بۆ تایبەتێتیی دەچێت، بەجۆرێك لە داڕشتنی دنیابینییەکەی خۆیشیدا دەوروبەرەکەی بە کەرەستەی زمانیی دەربڕی گشتیی دەنوێنێت.

٢. منداڵ لە زمانپژانەکەیدا پێش وەرگرتنی داتای زمانی دایك تاکگەرایی خۆی لە داڕشتنی داتای زمانیدا دەخاتە گەڕ، بۆیە بە پێی دنیابینی خۆی ناونانەکان دادەڕێژێتەوە، هەر لەو چوار چێوەیەشدا پێش بەدەستهێنانی وشە کات_دەربڕەکانی زمانی دایکی، فۆرمی نوێ بۆ کات دەردەبڕێت، کە داڕشتنێکی پراگماتیکیانەی هەیە، واتە کاتی پراگماتیکیین، بەڵام شەش ساڵی بە دواوە ئەو فۆرمانە لە زمانی دایکیەوە وەردەگرێت، کە بۆ کات داڕێژراون.

٣. هەر لە چوارچێوەی گشتێتیدا منداڵ لە زمانپژانەکەیدا مۆرفیمەکانی تاف، کە دەربڕی گشتیی کاتن وەردەگرێت، پاشان بە ئاوەڵکرداری کات، تاف دەستنیشاندەکات، تەنانەت لە داڕشتنی ئاوەڵکرداری کاتیشدا فۆرمی گشتیی بۆ ڕابردوو یان ڕانەبردوو دادەڕێژێت(بۆ نموونە (بە منداڵی/ کە منداڵ بووم) بۆ گشت ڕابردووەکان بەکاردەهێنێت). ئەو پرۆسەیە بە شێوەیەکی پێڕەوبەندانە جێبەجێدەبێت، ئەویش لەبەر ئەوەی ئاوەڵکرداری کات لە ڕستەوە بۆ چەپ تاف نیشانەدەکات، پاشان خودی ئاوەڵکردارەکە لە چەپەوە بۆ ڕاست بە ئاوەڵکرداری کاتیی تر نیشانەدەکرێت، ئەوەش وادەکات

منداڵ (ا) سیستەم پێش فۆرم وەربگرێت، (ب) تاف پێش کات بەرجەستە بکات، ئەویش لەو بەڵگەیەوە دێت، کە ئەو ئاوەڵکردارانەی منداڵ بۆ ڕابردوو دایاندەڕێژێت لەگەڵ تافی ڕابردوودا بەکاریاندەهێنێت، نەك هی ڕانەبردوو.

ئەو منداڵانەی داتاکانیان لێوەرگیراوە:

- گەڵا عبدالجبار مصطفی لەدایکبووی ٢٠٠٩
- گەزۆ عبدالجبار مصطفی لەدایکبووی ٢٠٠٩
- گلێنە عبدالجبار مصطفی لەدایکبووی ٢٠٠٩
- ژیا کاوان محمد لەدایکبووی ٢٠١٢

سەرچاوەکان:

بە زمانی کوردیی:

١. ئازاد ئەحمەد حسێن (٢٠٠١)، ئەرکی ئەدڤێربڵ لە فراوانکردنی فرێزی کاریدا ، نامەی ماجستێر ، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی ، سلێمانی.

٢. ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٨٨)، ڕێزمانی کوردی ، بەرگی یەکەم (وشەسازی) ، بەشی چوارەم ژمارەو ئاوەڵکردار، دار الحریە للگباعە، بەغدا.

٣. تریفە عومەر (٢٠١٣)، پراگماتیکی فەرهەنگیی و پێکداچوونی پێکهاتوکان، نامەی دکتۆرا ، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی ، سلێمانی.

٤. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٠)، دروستەی فرێز لە زمانی کوردییدا، لە بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆژیی.

٥. محەمەدی مەحویی (٢٠٠١) ، ڕستەسازی کوردیی ، زانکۆی سلێمانیی.

٦. محەمەدی مەحویی و نەرمین عومەر (٢٠٠٤)، مۆدێلی ڕێزمانی کوردی ، چاپخانەی شارەوانی سلێمانیی.

٧. محەمەدی مەحویی(٢٠٠٦)، ئاوەزداریی و ڕێزمانی ناوەرۆك_وابەستە، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانیی.

٨. محەمەدی مەحویی(٢٠١١)، بنەماکانی سینتاکسی کوردیی، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانیی.

گۆڤار

٩. عەبدولجەبار مستەفا مەعروف (٢٠١٢) ئاوەڵکردار لە فەرهەنگ و سینتاکسی کوردییدا گۆڤاری زانکۆی کۆیە ژمارە (٢٤)

بە ئینگلیزیی:

10. Ahmed Qadoury Al-Khudhairy (2002) Universal Grammar as a Model of Second Language
11. Learning, University of Wassit.
12. Cook, V.J & Newson, M.L. (2007), Chomsky's Universal Grammar, 3rd, black well: Oxford.
13. Dalila Ayoun (2008) Acquisition of English Tense-Aspect Morphology by Advanced FrenchInstructed Learners, University of Arizona.
14. Hulya IPEK (2009), Comparing and Contrasting First and Second Language acquisition: Implications for Language Teachers, Anadolu University.
15. Kajal Miyan (2010), WWN: Language Acquisition and Generalization using Association, Michigan State University.
16. Laura Wagner (1998) THE SEMANTICS AND ACQUISITION OF TIME IN LANGUAGE, the Degree of Doctor of Philosophy.
17. Mayada Elsabbagh (2004), Modularity of Mind and Language, The Encyclopedia of Language and Linguistics – Second Edition.
18. MING-CHING LI (2012), THE ACQUISITION OF TENSE AND AGREEMENT BY EARLY CHILD SECOND LANGUAGE LEARNERS, University of Illinois at Urbana-Champaign.
19. Rey-Long Liu and Von-Wun Soo (1992) parsing-driven generalization for natural language acquisition, National Tsing-Hua University.
20. William Snyder (2002) PRINCIPLES AND PARAMETERS THEORY AND LANGUAGE ACQUISITION, University of Connecticut.
21. Yasuhiro Shirai (2003) The acquisition of tense-aspect morphology and the regular irregular Debate, Cornell University.

الخلاصة

هذا البحث المسمى ب (تفسير الوقت و الزمان فى اكتساب اللغة عند اطفال الكرد) هو محاولة لتحديد مراحل التفسير و التعرف الوقت و الزمان فى اكتساب اللغة لدى اطفال الكرد. لقد اجريت خطواتة وفق عناصر النمو الاساسية و غير الاساسة، اذ الطفل في بداية اكتسابه للغة ياخذ العناصر الاساسية. ومن هذا المنطلق فقد بينا المورفيمات الدالة على الزمان و الظروف الزمانية. وقد تبين ان الطفل في اطار التعابير العامة يبدا من الزمان الى الوقت.

Abstract

This study, entitled Checking Time and Tense in the Process of Language Acquisition in Kurdish Children, is an attempt to check and recognize time and tense in Kurdish children's language acquisition process. The study moves forwards according to argumentative and non-argumentative development, because when a child acquires a language, s/he first learns the primary linguistic data, then secondary linguistic data. There is also mention of tense representation morphemes as well as adverbs of time. The research also states that children, in generalization, will first recognize tense then move on to learn time.